

Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.)
KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU
Kapitoly z dějin bezpráví

Tomáš Gřivna
TRESTNÍ PRÁVO HMATNÉ

Vzor citace:

Gřivna, T. Trestní právo hmotné. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 553-581. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>

Tato kapitola byla v plném znění zveřejněna ke studijním a výzkumným účelům na internetových stránkách

<http://www.komunistickepravo.cz>

Všechna práva vyhrazena.

Tomáš Gřivna
Trestní právo hmotné

Obsah

1. Obecná charakteristika
  - 1.1 Postavení trestního práva hmotného v systému práva
  - 1.2 Trestní právo a jeho vztah k jiným právním oborům
  - 1.3 Věda trestního práva hmotného
    - 1.3.1 Věda trestního práva v letech 1945–1961
    - 1.3.2 Věda trestního práva v letech 1961–1989
2. Vývoj právních předpisů
  - 2.1 Trestní právo hmotné do r. 1950
  - 2.2 Trestní zákon z roku 1950
    - 2.2.1 Obecná část
    - 2.2.2 Zvláštní část – systematika, trestné činy proti republice a trestné činy hospodářské
    - 2.2.3 Novelizace trestního zákona 1950
  - 2.3 Trestní zákon z roku 1961
    - 2.3.1 Obecná část
    - 2.3.2 Zvláštní část
    - 2.3.3 Novelizace trestního zákona od roku 1961 do roku 1989
  - 2.4 Zákon o přečinech
3. Vybrané problémy trestního práva hmotného
  - 3.1 Nedovolené přechody státní hranice
  - 3.2 Trestněprávní ochrana socialistického vlastnictví
  - 3.3 Trestný čin výtržnictví a svoboda shromažďovací
  - 3.4 Trestný čin příživnictví
4. Shrnutí a zobecňující poznámky

TRESTNÍ PRÁVO HMOTNÉ

TOMÁŠ GŘIVNA

ZÁKLADNÍ LITERATURA: Císařová, D. Věda českého trestního práva v období 1945–1989. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 75 a n.; Čič, M. Československé trestné právo ako súčasť trestnej politiky. Obzor: Bratislava, 1976; Solnař, V. Nová kodifikace trestního práva a úkoly vědy. Stát a právo, 1957, č. III, str. 103; Solnař, V. Kodifikace trestního práva z roku 1961 z hlediska záruk zákonnosti. Stát a právo 1965, č. 11, str. 89; Solnař, V. Trestní ochrana majetku v socialistickém vlastnictví proti rozkrádání. Nakladatelství Československé akademie věd: Praha, 1965; Solnař, V. Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti. Academia: Praha, 1972; Vlček, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. vydání. Masarykova univerzita: Brno, 2006; Vorel, J., Šimáková, A. a kol. Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha, 2003; Vybíral, B. K některým otázkám socialistické zákonnosti v československém trestním právu. Právník, 1957, č. 1, str. 16.

1. Obecná charakteristika

1.1 Postavení trestního práva hmotného v systému práva

Trestní právo je odvětvím práva veřejného, jehož účelem je chránit ústavní zřízení, zájmy společnosti, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob. Tohoto účelu se má dosáhnout na jedné straně tím, že trestní právo stanoví, co je trestným činem a jaké sankce lze za jeho spáchání uložit (předmět úpravy trestního práva hmotného), a na druhé straně tím, že zákon stanoví postup orgánů činných v trestním řízení, popř. dalších osob zúčastněných na trestním řízení, při zjišťování trestných činů, při rozhodování o nich a při výkonu rozhodnutí (předmět úpravy trestního práva procesního).

Je tedy více než jasné, že hodnotová orientace trestního práva hmotného se odvíjí od formy státního (ústavního) zřízení, od preference zájmů, které chce společnost chránit. Přitom se vždy vychází z určitých zásad, které jsou vlastní každému právnímu státu. Jde o to, že se trestním právem vždy nejvýrazněji a nejvýznamněji zasahuje do základních práv a svobod pachatele. Tento zásah musí být přiměřený spáchanému činu a osobě pachatele a je na místě tam, kde ochrana prostředky jiných právních odvětví je nedostatečná. Trestní právo má proto subsidiární a akcesorickou povahu.¹ Jak bude dále demonstrováno, v ob-

¹ Novotný, O., Vanduchová, M. a kol. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. ASPI: Praha, 2007, str. 44 a n.

dobí let 1945–1989 neplnilo trestní právo tuto esenciální úlohu, nýbrž bylo také zneužíváno k postihu režimu nepohodlných osob a k dosahování cílů hodnotově indiferentních (např. řešení ekonomických problémů represí). Dělo se tak dvojitou cestou, jednak rozdílem mezi psaným právem a jeho interpretací a faktickou aplikací, jednak také způsobem, jakým byly normy zejména skutkové podstaty ve zvláštní části konstruovány. Použité pojmy umožňovaly výklad, který hraničil s analogií. Typickým příkladem byl § 129² TZ 1950 (nepřátelské jednání proti republice), jehož neurčitost byla ve zjevném rozporu se zásadou *nullum crimen sine lege*. Podobně tomu bylo u dalších trestných činů – např. rozvracení republiky (§ 92 TZ 1961), podvracení republiky (§ 98 TZ 1961), pobuřování (§ 81 TZ 1950, § 100 TZ 1961).

Trestní právo vůbec hypertrofovalo do oblastí, které měly být řešeny prostředky jiných právních odvětví. Např. nedovolené opuštění republiky (§ 95 TZ 1950, § 109 TZ 1961) je spíše záležitostí práva správního, nedbalostní poškození majetku v socialistickém vlastnictví (např. § 130, 137 TZ 1961) by mělo být řešeno právem pracovním nebo občanským, příživnictví (§ 188a TZ 1950, § 203 TZ 1961) by mělo mít maximálně důsledky pro poskytování sociálních dávek apod.

Závažné nedostatky nalezneme nejen v základech trestní odpovědnosti, ale též v oblasti sankcí. Z postulátu právního státu vyplývají určité požadavky i na sankce, které lze za spáchání trestného činu uložit. Jde zejména o to, aby tresty nebyly nepřiměřeně přísné a aby trestní sazby byly stanoveny rámcově. Trestní právo, především pokud jde o trestní zákon z roku 1950, ve sledovaném období nerespektovalo ani jeden z těchto požadavků. Tresty byly zejména u trestných činů proti republice nepřiměřeně přísné. Často bylo lze uložit pouze trest odnětí svobody bez alternativy, mnohdy byl jediným trestem trest smrti, což je bezesporu v rozporu se zásadou humanismu. Drakonické sankce byly ospravedlňovány teorií neustále se zostřujícího třídního boje.

Teorie třídního boje byla založena na Stalinově tezi o zostřování třídního boje v období přechodu od kapitalismu k socialismu. Podle této teorie roste třídní boj úměrně s úspěchy socialismu, protože síly odsouzené k zániku se uchylují ke stále nebezpečnějším formám odporu. Nejnebezpečnější nepřátelé (tzv. vnitřní nepřátelé) se proto skrývají v řadách vysokých funkcionářů komunistické strany, neboť z těchto pozic mohou údajně nejúčinněji škodit a nejdéle se skrývat před odhalením.

1.2 Trestní právo a jeho vztah k jiným právním oborům

Výše jsme naznačili specifický vztah trestního práva hmotného k ostatním právním odvětvím, jenž plyne z jeho akcesorické a subsidiární povahy. Blízký vztah

² Kdo úmyslně ohrozí obecný zájem jednáním nepřátelským lidově demokratickému státnímu zřízení nebo společenskému řádu republiky, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až dvě léta.

má trestní právo k právu ústavnímu a k právu správnímu, zejména správnímu trestání. Ústavní právo by mělo trestnímu právu stanovit nepřekročitelné limity co do rozsahu a způsobu zásahů do základních lidských práv a svobod. Nebylo tomu tak, což lze ukázat na trestném činu výtržnictví, jenž se v praxi aplikoval směrem k omezení práva na svobodu shromažďovací a svobodu pouličních průvodů a manifestací (viz níže).

Rozsah trestního bezpráví byl v průběhu sledovaného období měněn i přesouváním postihu společensky nebezpečných jednání z trestního práva do oblasti správního trestání a naopak. Namnoze se tak dělo nejen tím, že bylo určité jednání prohlášeno za trestné, ale i tím, kdo o něm rozhodoval, a sankcemi, které bylo možné za jeho spáchání uložit.

Podle zákona č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní, byly postihovány některé méně závažné formy protispoločenských jednání, označené v zákoně jako přestupky. O jejich spáchání a o uložení trestů za jejich spáchání, popř. o zabránění věci rozhodoval národní výbor, zpravidla okresní, někdy i místní. V roce 1953 bylo zákonem č. 102/1953 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení trestního práva správního, přesunuto rozhodování o závažnějších přestupcích na prokurátora a soud. Účel zákona byl vymezen v § 1: „*Prohloubení výchovného účinku trestů ukládaných za přestupky je třeba zajistit novou úpravou těchto trestů. Aby se pak při posuzování trestných činů a závažných přestupků neuplatňovala hlediska zcela odlišná a aby se tak přispělo k důslednému zachování a upevňování socialistické zákonitosti, je třeba řízení o takových přestupcích soustředit u prokurátorů a soudů.*“ Jelikož podmínky pro přenesení rozhodování o přestupcích na prokurátora a soud byly vymezeny neurčitě a široce, docházelo k selektivnímu rozhodování, a tím k nerovnosti před zákonem. Zákon byl zrušen v roce 1961 zákonem č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku. Citovaný zákon vymezil přestupky a ta provinění, o nichž rozhoduje národní výbor. Již dříve totiž bylo zákonem č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech,³ těmto orgánům svěřeno projednávání provinění, která byla definována v zákoně (§ 16 až 21), a jednoduché majetkové spory. Dále mohly projednávat i méně závažné trestné činy, jestliže jim byly postoupeny prokurátorem nebo soudem. I zde však existovala nerovnost, která se projevila v tom, že tam, kde nebyly ustaveny místní lidové soudy, projednávaly i provinění národní výbory. Shrneme-li, v období 1961 až 1965 rozhodovaly soudy jen o trestných činech a místní lidové soudy o proviněních. Jediná kategorie soudně trestných

³ Zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, navazoval na čl. 101 ústavy, zakotvující širokou účast lidu na výkonu soudnictví. Podle čl. 101 se k dalšímu prohlubování účasti pracujících na výkonu soudnictví volí v místech a na pracovištích místní lidové soudy, které přispívají k upevňování socialistické zákonitosti, k zajišťování společenského pořádku a pravidel socialistického soužití. Rozsah pravomoci místních lidových soudů, způsob, jak se zřizují, jejich volební období i zásady jejich organizace a jednání stanovil zákon.

činů, resp. bipartice trestný čin – provinění, existovala až do přijetí zákona č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví. Tento zákon svěřil rozhodování některých provinění a přestupků do pravomoci okresních soudů. Konečně od roku 1969 (zákon č. 150/1969 Sb.) až do roku 1990 se ustálila bipartice soudně trestných činů, a to na trestný čin a přečin. O přečinech bude pojednáno samostatně.

1.3 Věda trestního práva hmotného

1.3.1 Věda trestního práva v letech 1945–1961

Krátce po druhé světové válce prof. Solnař připravil a vydal učebnice trestního práva. V roce 1946 to byla učebnice trestního řízení, o dva roky později též učebnice trestního práva hmotného ve dvou svazcích (obecná a zvláštní část). Zmíněné učebnice prosté ideologického balastu vycházely z právní úpravy před rokem 1948. Jejich využití při výuce trestního práva však nemělo dlouhého trvání, byť jde o díla teoreticky i pedagogicky na vysoké odborné úrovni. To se však již nedá říci o dvojdílné učebnici československého trestního práva hmotného z roku 1957. Učebnice, která byla připravena kolektivem spolupracovníků kateder trestního práva pražské a bratislavské právnické fakulty, již nese zřetelně známku doby, zkráceně řečeno, byla přepolitizována. Více než 120 stran obecné části je věnováno ideologickým otázkám třídní podstaty trestního práva, sovětskému trestnímu právu a vývoji trestního práva v evropských zemích lidové demokracie. V této učebnici již bylo vydatně čerpáno ze sovětské nauky, zejména z učebnic trestního práva redigovaných Meňšaginem (4. vydání, Moskva, 1948) a Čchikvadzem (1952; v ČSR vyšla v SPN v roce 1954).

Trestní zákon 1950, stejně jako trestní řád z téhož roku, byly vypracovány ve velmi krátké době. Snaha vytvořit trestní zákon po sovětském vzoru však narážela na neznalost sovětského práva. Mnohdy se mechanicky přejímala sovětská úprava, ale bez hlubší znalosti souvislostí. Podíl teoretiků na kodifikačních pracích v letech 1948 až 1950 byl minimální. Nelze však paušalizovat, že by si nauka vůbec nevšímalala zákonodárných otázek.

Z pozdějšího období lze poukázat na Vybíralovy práce např. o objektu trestného činu,⁴ o pokusu a přípravě,⁵ Poláčková pojednání⁶ např. o trestném činu,

⁴ Vybíral, B. O objektu trestného činu. Orbis: Praha, 1953 nebo Pojem a význam objektu trestného činu v československém trestním právu. Rozpravy Československé akademie věd, 1956.

⁵ Vybíral, B. Pokus a přípravné jednání v čs. trestním právu. Stát a právo, 1955, str. 432 a n.

⁶ Poláček, F. Trestný čin. Právník, 1950, č. 2, str. 61; Protiprávnost. Právník, 1950, č. 5, str. 333; Účastenství ve formě spolupachatelství a pomoci. Právník, 1952, č. 5, str. 302; Skutková podstata trestného činu. Právnícké štúdie, 1954, č. 3, str. 533 a n. a řada dalších.

o skutkové podstatě a o jednotlivých znacích skutkové podstaty,⁷ o protiprávnosti, o účastenství, Solnařovy monografie o trestní ochraně proti rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví⁸ a o účastenství⁹ a jeho další časopisecké studie.¹⁰ Otázku nebezpečnosti činu pro společnost jako podmínku trestného činu se pokusil monograficky řešit Schubert.¹¹ Odborně na výši byla i studie J. Nezkusila o pokusu v československém trestním právu.¹² Konečně v oblasti sankcí nelze opomenout práci O. Novotného o výměře trestu.¹³ U monografií a příspěvků zmíněných autorů lze konstatovat, že mají bezesporu odbornou hodnotu. Ideologie je v nich promítnuta jen v nezbytné míře.

Naopak výrazně ideologické byly příspěvky o trestním právu z produkce teoretiků jiných oborů práva, např. V. Knappa (Trestní ochrana socialistického vlastnictví, Právník 1950, str. 304 a n.) nebo J. Turečka (Trestní ochrana kulturní svobody. Právník 1950, str. 312 a n.).¹⁴ Jednoznačně politické otázky zpracovávali spíše autoři z praxe. Nechvalně proslulá jsou díla J. Viesky.¹⁵

1.3.2 Věda trestního práva v letech 1961–1989

Věda trestního práva po roce 1961 není již postižena takovou mírou ideologizace jako v předchozím období, vycházejí i monografie, které kriticky hodnotí předchozí etapu.¹⁶ Pozornost je věnována ve zvýšené míře otázkám kriminologickým

⁷ Poláček publikoval na pokračování v časopise Právnícké štúdie výklad o skutkové podstatě trestného činu (ročník II, 1954, č. 2, str. 239, č. 3, str. 533, č. 4, str. 783, ročník III, 1955, č. 1, str. 158) a v roce 1957 zpracoval tuto problematiku i monograficky (Skutková podstata trestného činu podla čs. trestného práva, Bratislava: SAV, 1957).

⁸ Solnař, V. O trestní ochraně proti rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Rozpravy Československé akademie věd, 1957.

⁹ Solnař, V. Účastenství v československém socialistickém trestním právu. Československá akademie věd: Praha, 1959.

¹⁰ Solnař, V. Spolupachatelství a pomoc v novém trestním zákoně. Právník, 1952, č. 2, str. 92; Poznámky k diskusi o zavinění v trestním právu. Právník, 1954, č. 3, str. 625; Skutková podstata trestného činu a nebezpečnost jednání pro společnost. Stát a právo, 1956, č. I, str. 86; Poznámky k diskusi o tzv. pokusu na nezpůsobilém předmětu útoku. Právník, 1957, č. 6, str. 565.

¹¹ Schubert, L. Nebezpečnosť konania pro spoločnosť ako základná podmienka trestného činu. SVPL: Bratislava, 1955.

¹² Nezkusil, J. Studie o pokusu v Československém trestním právu. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1959 č. I, str. 3 a n.

¹³ Novotný, O. O výměře trestu (některé základní otázky). Rozpravy Československé akademie věd, 1960.

¹⁴ K tomu srov. Císařová, D. Věda trestního práva v období 1945–1989. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 75 a n.

¹⁵ Vieska, J. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky. Komentář, 1948; Ochrana lidově demokratické republiky. Orbis: Praha, 1950.

¹⁶ Např. Čič, M. Československé trestné právo ako súčasť trestnej politiky. Obzor: Bratislava, 1976.

a problematice sankcí. Tato zaměření mají spojitost se vznikem a činností Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře konstituovaného v roce 1966, když již v roce 1960 vznikl meziresortní Vědeckovýzkumný ústav kriminalistiky, v jehož rámci probíhaly i kriminologické výzkumy. Z kriminologických děl lze upozornit na pozoruhodnou kriminologickou a trestněprávní studii J. Zapletala o úmyslných usmrceních.¹⁷ V oblasti trestání lze za stěžejní díla považovat monografie a články O. Novotného.¹⁸ Významná jsou však i díla dalších autorů.¹⁹ Díla, která by se zevrubněji zabývala jinými otázkami obecné části,²⁰ ale i zvláštní části,²¹ jsou spíše ojedinělá.

V období do roku 1989, ale i po něm, je patrná tendence k výkladu pozitivního práva bez hlubšího filosofického přístupu. Vzácnou výjimkou v tomto směru je dodnes nepřekonané dílo V. Solnaře o základech trestní odpovědnosti,²² na niž navázala posmrtně vydaná a podle Solnařem opatřených materiálů sestavená monografie o trestech a ochranných opatřeních,²³ a zmíněná díla z pera O. Novotného. Z autorů „přelomové“ generace je vhodné zmínit díla M. Vanduchové²⁴ a J. Jelínka.²⁵

Učebnice trestního práva hmotného byly vydávány jako celostátní pro posluchače všech právnických fakult. Ve sledovaném období byly připraveny učebni-

¹⁷ Zapletal, J. Úmyslná usmrcení (kriminologická a trestněprávní studie). Výzkumný ústav kriminologický: Praha, 1980.

¹⁸ Novotný, O. O trestu a vězňství. Academia: Praha, 1967; Novotný, O., Repík, B., Zapletal, J., Osmančík, O., Suchý, O. K otázkám zvýšení účinnosti boje proti recidivě. Právnické štúdie, 1972, str. 141–181.

¹⁹ Tolar, J. Trest úhrnný a souhrnný. Československá akademie věd: Praha, 1963; Dolenský, A. Některé otázky nového systému trestů. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1963, č. 1, str. 59–85; Dolenský, A. Zákaz dvojího přičítání. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1975, č. 2, str. 153–183.

²⁰ Např. Nezkusil, J., Knobloch, F. Akutní otrava alkoholová a její soudně psychiatrické posuzování. Acta Universitatis Carolinae, 1963, č. 1, str. 43–59; Pipek, J. K některým otázkám souběhu trestného činu. Acta Universitatis Carolinae, 1973, č. 1, str. 45–74; Kratochvíl, V. Kategorizace deliktů (trestněprávních a navazujících). Univerzita J. E. Purkyně: Brno, 1984; Císařová, D., Čížková, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1986, č. 1, str. 3 a n.; Hatala, V. Zavinenie v československom socialistickom trestnom právu. Slovenská akademie věd: Bratislava, 1961; Hatala, V. Motív a trestný čin. Slovenská akademie věd: Bratislava, 1968.

²¹ Dolenský, A. Zanedbání povinné výživy. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1964, č. 2, str. 3–84; Kiesewetter, Z. a kol. Vojenské trestné činy. Naše vojsko: Praha, 1973.

²² Solnař, V. Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti. Academia: Praha, 1972.

²³ Solnař, V. Systém československého trestního práva. Tresty a ochranná opatření. Academia: Praha, 1979.

²⁴ Vanduchová, M. Zákaz činnosti v československém trestním právu. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1989, č. 2, str. 3 a n..

²⁵ Jelínek, J. Škoda na majetku v socialistickém vlastnictví, způsobená trestným činem. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1986, č. 1, str. 55–79.

ce pod vedením V. Solnaře,²⁶ J. Nezkusila²⁷ a M. Čiče.²⁸ Autoři převážně z řad praktiků připravovali pro odbornou veřejnost i komentáře,²⁹ které měly věcný obsah bez přebujelých ideologických výkladů.

2. Vývoj právních předpisů

2.1 Trestní právo hmotné do r. 1950

Po vzniku Československa bylo recepční normou z roku 1918 (čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n.) stanoveno, že veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti. Na území České republiky platil trestní zákon o přečinech, zločinech a přestupcích z roku 1852 s řadou změn a doplnění, na území Slovenské republiky uherský trestní zákon z roku 1878 a zákon o přestupcích z roku 1879. Jiné trestní zákony platily pro osoby civilní, jiné pro osoby vojenské (vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech z r. 1855).

Za celé období trvání první republiky se nepodařilo přes veškeré kodifikační úsilí³⁰ přijmout nové kodexy trestního práva, ať již hmotného nebo procesního. Řada trestněprávních norem byla obsažena ve zvláštních zákonech,³¹ např. v zákoně č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, o kterém bude ještě zmínka.

Právní předpisy z oblasti trestního práva vydané na území České republiky v období okupace byly po válce zrušeny ústavním dekretem o obnovení právního pořádku z 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst.

Prvořadou úlohou po druhé světové válce bylo vypořádat se s válečnými zločinci, zrádci a kolaboranty (retribuční zákonodárství). Byla též přijata řada zákonů, které obsahovaly trestněprávní normy na ochranu obnovující se demokracie. Události v únoru 1948 však určily trestnímu právu zcela nový směr.

Na ochranu nových poměrů byly vydány „trestní“ zákony s výrazně represivním zaměřením, což se nepokoušely zastřít ani dobové prameny. Přehnaná represe byla důsledkem již zmíněné Stalinovy teze o neustále se zostřujícím třídním boji v období přechodu od kapitalismu k socialismu.

²⁶ Solnař, V. Československé trestní právo. I. díl. Orbis: Praha, 1969.

²⁷ Nezkusil, J. a kol. Československé trestní právo. Svazek I. Obecná část. 3. vydání. Orbis: Praha, 1976.

²⁸ Čič, M. a kol. Československé trestné právo. Obzor: Bratislava, 1983.

²⁹ Matys, K. a kol. Trestní zákon, Komentář. 1. vydání. Orbis: Praha, 1975 (dvoudílný komentář vyšel pod vedením téhož autora v roce 1980 v nakladatelství Panorama).

³⁰ Pokud jde o trestní právo hmotné, lze zmínit tzv. profesorskou osnovu z r. 1921, resp. 1926 či tzv. ministerskou osnovu z r. 1937.

³¹ Stručný přehled srov. Vlček, V. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. vydání. Masarykova univerzita: Brno, 2006, str. 37 a n.

Mezi zákony na ochranu nejdůležitějších zájmů republiky patřil zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, jenž nahradil dosavadní zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky. Pro trestní řízení o těchto deliktech byl zákonem č. 232/1948 Sb. zřízen Státní soud a Státní prokuratura. Státní soud však nebyl soudem nezávislým a už vůbec ne nestranným. Fakticky byl deklarován na výkonný orgán Komunistické strany Československa, Státní bezpečnosti, Ministerstva vnitra ČSR, Ministerstva spravedlnosti ČSR.³² Později byla právní úprava zákona č. 231/1948 Sb. s určitými změnami převzata do nového trestního zákona (č. 86/1950 Sb.).

Přepjatost trestní represe a účelový výklad zákona, který měl jen pramálo společného s interpretací právních norem, lze demonstrovat na kvalifikaci nedovoleného přechodu státní hranice. O tom bude pojednáno dále. Představu o činnosti „nezávislého“ Státního soudu si lze učinit z citace ze zápisu o pracovním aktivu brněnského Státního soudu a brněnské Státní prokuratury ze dne 5. 12. 1950.³³ Citace zřetelně ukazuje, jaké skutky byly v praxi kvalifikovány jako trestný čin velezrady a v jakém ovzduší tento soud rozhodoval: „Soud dostává také takové žaloby, kdy 17letý chlapec, který si není vědom významu únorových událostí a jen z klukovského rozmaru a dobrodružnosti prchá do zahraničí, jest žalován Státní prokuraturou pro zločin velezrady a vyzvědačství. Byla žalována pro zločin velezrady i 70letá matka, když poskytla nocleh člověku, který jí po půl roce přinesl pozdrav od syna z Vídně. Tato matka si vůbec nebyla vědoma politické situace, v níž žijeme, a měla před očima jen svého syna, který jí poslal pozdrav. Ani v těchto případech zločinů velezrady nemohl jít soud při výměře trestu pod dolní hranici a nemohl ve skutkovém ději spatřovati jiný trestný čin než velezradu, která byla žalována. Nikdo ze Státního soudu, oddělení Brno se nemohl opovážiti použít ustanovení § 54 a 55 trestního zákona, nikdo nemohl překvalifikovati žalovaný zločin podle § 1 na zločin podle § 40 zákona č. 231/1948 Sb. a taková situace byla zejména od poloviny roku 1949 do podzimu 1950“ (Dr. Emil Pavelka, předseda senátu Státního soudu). „...Typickým příkladem jest případ prostitutky, která uprchla do Rakouska za vojáky, kteří tam dosud jsou a kteří prý dobře platí, poněvadž jí naše zřízení nedává dostatečné možnosti k výkonu jejího řemesla. Toto bylo žalováno jako velezrada.“ (Dr. Jaroslav Horňanský, předseda senátu Státního soudu).

Novým poměrům nemohlo vyhovovat „staré“ (rozumí se buržoazní) právo. Než došlo k zásadní změně norem v klíčových oblastech práva, razila se teorie o náležitě interpretaci a uplatňování právních předpisů. Interpretací význam

³² Srov. Zápis o pracovním aktivu brněnského Státního soudu a brněnské Státní prokuratury z 5. 12. 1950. In: Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha, 2003.

³³ Vorel, J., Šimáková, A. a kol. Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha, 2003

měly i dokumenty ryze politické povahy, které vyjadřovaly smysl, podstatu a cíle lidově demokratické moci. „*Prirodzene, staršie formy, princípy, či kategórie môžu byť v novom type štátu funkčné, použiteľné a užitočné len vtedy, ak ich naplnia nový, triedny, podstate štátu adekvátny obsah. Abstraktné formulácie, bez konkrétnych relácií k politicko-ekonomickým, mocenským a sociálnym danostiam a k ich zmenám sú neúčinné, afunkčné. Socialistický typ štátu a jeho politika celkom otvorene vyhlasuje svoju triednu podstatu, svoje revolučné ciele a deklaruje aj triednu podstatu svojich inštitúcií.*“³⁴ Základním vodítkem pro použitelnost předúnorového práva se stalo ustanovení § 173 odst. 2 Ústavy 9. května 1948, podle kterého všechny zákony odporující ustanovením ústavy a zásadám lidově demokratického zřízení anebo upravující věci odchylně od ústavy ztrácejí platnost.

2.2 Trestní zákon z roku 1950

Nespokojenost s roztržštěnou právní úpravou neodpovídající socialistické ideologii a diktatuře proletariátu vedla k rozhodnutí co nejdříve připravit a přijmout nové kodifikace (nejen) trestního práva. Usnesením vlády ze dne 14. července 1948 byly v rámci tzv. právnícké dvouletky zahájeny (mimo jiné) práce na návrhu trestního zákona.

Téměř přesně na den o dva roky později byl přijat nový trestní zákon. Učebnice trestního práva hmotného z roku 1957 uvádí tuto charakteristiku: „*Trestní právo Československé lidově demokratické republiky, kodifikované v trestním zákoně ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb., je typem socialistického trestního práva, právem nového a vyššího typu, které se svým třídním obsahem a formou zásadně liší od trestního práva kteréhokoliv buržoazního státu. Socialistické trestní právo je součástí nadstavby nad socialistickou základnou. Aktivní služebnou úlohu nadstavby plní i naše socialistické trestní právo. Záleží v tom, že trestní právo je mohutným nástrojem lidově demokratického státu v boji se všemi činy nebezpečnými pro společnost, mohutným nástrojem k ochraně a upevňování společenských vztahů, výhodných a vhodných pro pracující lid vedený dělnickou třídou na cestě k vybudování socialismu v naší vlasti a v boji za světový mír.*“³⁵

2.2.1 Obecná část

Třídní podstata nového trestního zákona byla vyjádřena jednak přímo v textu zákona, jednak vyplývala z jednotlivých ustanovení, zejména části zvláštní. Zákonodárce v § 1 (účel zákona) uváděl: „*Trestní zákon chrání lidově demokratickou*

³⁴ Čič, M. Československé trestné právo ako súčasť trestnej politiky. Obzor: Bratislava, 1976, str. 31.

³⁵ Československé trestní právo. Svazek I. Obecná část. Kolektiv spolupracovníků kateder trestního práva právníckých fakult Karlovy univerzity v Praze a Komenského univerzity v Bratislavě. Orbis: Praha, 1957, str. 5.

republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití.“

Zásadní změnou oproti předchozí právní úpravě bylo nové pojetí trestného činu a rozdílná kategorizace soudně trestných deliktů. Dřívější tripartice trestných činů (zločin – přečin – přestupek) přebrána nebyla. Existovala tak jen jedna kategorie soudně trestných činů. O kategorizaci soudně trestných činů bylo pojednáno již v úvodu.

Novou úpravou došlo podobně jako v dalších státech socialistického bloku k přechodu z formálního pojetí na materiální (resp. materiální – formální). Díkce § 2 vyžadovala, aby jednání, jehož výsledek uvedený v zákoně pachatel zavinil, bylo nebezpečné pro společnost. Zákon nikterak nekonkretizoval pojem nebezpečnosti činu pro společnost, nepřímo se určitá kritéria nebezpečnosti dala po novelizaci v roce 1956 (zákon č. 63/1956 Sb.) vyvodit z § 19 odst. 1 o výměře trestu. Jestliže čin nebyl vůbec nebezpečný pro společnost, nejednalo se o trestný čin, byť vykazoval všechny formální znaky uvedené v trestním zákoně. Byla-li nebezpečnost činu pro společnost nepatrná, mohl prokurátor trestní stíhání zastavit. Došlo tak ke spojení dvou principů – materiálního pojetí trestného činu a diskreční pravomoci prokurátora, jež bylo výjimkou ze zásady legality, na níž byl založen trestní řád. Toto spojení bylo kritizováno jako nekonceptní.³⁶

Ze základů trestní odpovědnosti stojí za zmínku příliš široká koncepce pokusu trestného činu. Jednání nebylo vůbec blížeji vymezeno, postačovalo, že bylo nebezpečné pro společnost a že se jej pachatel dopustil v úmyslu spáchat trestný čin. Tím bylo umožněno, aby pod pokus trestného činu byly subsumovány i jednání dosti vzdálená dokonání, jež bychom dnes označili za přípravu k trestnému činu. Příprava k trestnému činu nebyla stanovena jako obecná forma trestné činnosti, i když u některých skutkových podstat byla obsažena v jeho znacích, tedy stíhána jako dokonání trestný čin. Máme na mysli zejména četné případy spolčení. Spolčení bylo jednak samostatným trestným činem (§ 166), jednak bylo znakem skutkových podstat některých dalších trestných činů (např. § 78 odst. 2, § 79, § 84 odst. 2 a řada dalších).

Na doplnění k základům trestní odpovědnosti lze uvést, že trestnost účastenství (návodu a pomoci) byla nezávislá na trestnosti přímého pachatele (tzv. zásada osamostatnění účastenství). Trestný byl i pokus návodu a pomoci (§ 7 odst. 4).

Systém sankcí byl založen na dualismu. Trestní zákon rozlišoval mezi tresty a ochrannými opatřeními. Mezi ochranná opatření patřily ochranné léčení (§ 70), ochranná výchova (§ 71), zabránění (§ 74).

Účelem trestu (§ 17) bylo: a) zneškodnit nepřátele pracujícího lidu, b) zabránit pachateli v dalším páchání trestných činů a vychovávat ho k tomu, aby dodržoval pravidla socialistického soužití, c) působit výchovně na ostatní členy společnosti. Tresty se dělily na hlavní (trest smrti, odnětí svobody, nápravné opatření) a vedlej-

³⁶ Solnař, V. Nová kodifikace trestního práva a úkoly vědy. Stát a právo, 1957, č. 3, str. 107.

ší (ztráta státního občanství, ztráta čestných práv občanských, vyloučení z vojska, ztráta vojenské hodnosti, propadnutí jmění, trest peněžitý, zákaz činnosti, vyhoštění, zákaz pobytu, uveřejnění rozsudku, propadnutí věci). Vedlejší tresty bylo možné uložit jen spolu s trestem hlavním. Podle § 24 bylo možné podmíněně odsouzení. Trest dočasného odnětí svobody nesměl ani po zvýšení činit více než 25 let. Ustanovení § 30 dovolovalo snížení trestu pod dolní hranici trestní sazby. Snížení trestu a podmíněně odsouzení bylo u některých trestných činů zákonem vyloučeno. Naopak u některých trestných činů byl obligatorně ukládán trest peněžitý (např. § 132, § 133) a propadnutí jmění (např. § 130, § 131). Ustanovení § 36 upravovalo nechvalně známý institut zařazení do tábora nucených prací (zrušen zákonem č. 63/1956 Sb.). Podle § 36, kdo trestným činem projevil nepřátelství k lidově demokratickému řádu a za výkonu trestu neprokázal svou práci a svým chováním polepšení opravňující k naději, že povede řádný život pracujícího člověka, může být po odpykání celého trestu dočasného odnětí svobody zařazen do tábora nucené práce na tři měsíce až dvě léta.

Trestní zákon byl teorií kritizován za mnohdy neodůvodněné značné rozdíly v trestních sazbách některých trestných činů ve zvláštní části. Rozdílná výše trestní sazby odrážela disproporci mezi chráněnými zájmy. Zvláště byly přeceňovány majetkové zájmy v poměru k ochraně osob. Např. za úmyslné ublížení na zdraví (§ 219) hrozil trest odnětí svobody až na 6 měsíců, zatímco za nedbalostní způsobení škody nikoliv nepatrná na majetku lidového družstva (§ 246) až jeden rok.

Nová kodifikace nenavázala na progresivní prvorepublikovou úpravu trestního soudnictví nad mládeží (zákon č. 48/1931 Sb.). Přesto alespoň ve zvláštním oddíle stanovila odchylky pro trestání mladistvých (§ 56 – § 63). Nebyl to však již ucelený a specializovaný systém justice mládeže.

2.2.2 Zvláštní část – systematika, trestné činy proti republice a trestné činy hospodářské

Otázce systematiky zvláštní části³⁷ se přikládal veliký politický význam. Zdůrazňoval se zejména rozdíl od systému buržoazního trestního práva, kdy „*pod rouškou ochrany zájmů osobnosti je ve skutečnosti chráněno soukromé vlastnictví vykořisťovatelů a osobnost příslušníků vládnoucí třídy [...] ochrana zájmů celé společnosti je ve skutečnosti ochranou panství buržoazie, založeného na vykořisťování a potlačování pracujících.*“³⁸ Pořadí hlav bylo určeno „*objektivním významem*

³⁷ Viz např. Trajnin, A., Maňkovskij, B., Mešagin, V., Avdějeva, M., Romaškin, P., Vasiljev, A. Otázky systému obecné a zvláštní části socialistického trestního práva. Právník, 1951, příloha, str. 41–54. Překlad příspěvku byl pořízen propagačním a edičním oddělením ministerstva spravedlnosti z časopisu Sovětskoje gosudarstvo i pravo, ročník 1950, číslo 10.

³⁸ Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část. Kolektiv spolupracovníků kateder trestního práva právnických fakult Karlovy university v Praze a Komenského univerzity v Bratislavě. Orbis: Praha, 1957, str. 13.

společenských vztahů určitého druhu s hledisky zájmů dělnické třídy“. Zvláštní část tak byla rozdělena do deseti hlav. Na prvním místě byla ochrana republiky. Druhá hlava chránila hospodářské zájmy. Třetí obsahovala ustanovení o trestných činech proti pořádku ve věcech veřejných. Čtvrtá shrnovala trestné činy obecně nebezpečné, pátá chránila rodinu a mládež. Šestá hlava byla tvořena trestnými činy proti životu a zdraví. Objektem sedmé hlavy byla svoboda a důstojnost člověka. Majetkové trestné činy nalezneme v hlavě osmé. Trestné činy v hlavě deváté zahrnovaly trestné činy proti brannosti. Podle hlavy desáté se postihovaly trestné činy vojenské.

Trestné činy proti republice byly rozděleny do pěti oddílů na trestné činy proti základům republiky, proti bezpečnosti republiky, proti obraně vlasti, proti ústavním činitelům, zvláště ohrožující pořádek ve věcech veřejných.

V prvním oddílu nalezneme takové trestné činy jako velezrada (§ 78), sdružování proti republice (§ 79, § 80), pobuřování proti republice (§ 81, § 82), sabotáž (§ 84, § 85). Z druhého oddílu lze zmínit trestný čin opuštění republiky (§ 95), ze čtvrtého oddílu snižování vážnosti presidenta republiky (§ 110) či hanobení ústavního činitele (§ 111). Poslední, pátý oddíl obsahuje mimo jiné skutkové podstaty trestných činů zneužití náboženské funkce (§ 123) nebo nepřátelské jednání proti republice (§ 129).

Za řadu zmíněných trestných činů hrozil doživotní trest odnětí svobody nebo trest smrti. U některých z nich byl dokonce trest smrti uveden jako jediná možná sankce (srov. např. § 78 odst. 3, § 86 odst. 3, § 99 odst. 3, § 101 odst. 2). Zmírnění trestu smrti umožňoval § 29. Místo trestu smrti bylo možné uložit trest odnětí svobody na doživotí nebo na patnáct až pětadvacet let, kdyby byl tento trest vzhledem k osobě pachatele nebo k závažnosti polehčujících okolností nepřiměřeně přísný. Tím se lišila úprava v TZ 1950 od zákona č. 231/1948 Sb., který takovou možnost nestanovil. Podmíněné odsouzení, jakož i snížení trestu bylo u některých trestných činů výslovně vyloučeno (srov. např. § 80 odst. 3, § 81 odst. 2), ačkoliv jinak byly splněny podmínky pro aplikaci těchto institutů.

Z hlediska formy zavinění bylo možné některé trestné činy spáchat i z nedbalosti. Tak tomu bylo např. u trestného činu pobuřování proti republice (§ 82), ohrožení státního tajemství (§ 89), věrolomnosti (§ 94), ohrožování zájmů republiky v cizině (§ 97).

Trestný čin velezrady v souvislosti s nedovoleným přechodem státní hranice bude zmíněn zvlášť. Z judikatury³⁹ můžeme uvést jiný případ, který byl kvalifikován jako trestný čin sabotáže a který dobře ilustruje ducha doby. Okresní soud uznal obviněného vinným mimo jiné trestným činem sabotáže podle § 85 odst. 1 písm. a) TZ, a to na základě následujícího zjištění: Obviněný, který pochází ze zámožné venkovské obchodnické rodiny, rozšířil ještě před okupací s pomocí věna

³⁹ Rozhodnutí publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu pod číslem 102, r. 1951.

své ženy – dcery mlynáře – značně svůj obchod, udržoval auto i motocykl, koupil nový dům s reálným právem prodeje lihovin, rozšířil svou činnost též na nákup semen a obilí, zastupoval pojišťovnu, a tak shromažďoval značné zisky z neproduktivního zaměstnání. Již v roce 1939 začal skrývat zásoby zboží do skryšů a v této činnosti stále pokračoval, takže nashromáždil značné zásoby. Obviněný pak nechtěl vidět rozdíl mezi okupací a dobou po roce 1945 a nejen že ukryté zboží nedal na trh, ale pokračoval v nakupování a hromadění. V červnu 1950 byl jeho obchod zrušen a obviněný se stal vedoucím ambulanti prodejny družstva „Jednota“. Zboží ze zrušeného obchodu měl obviněný doprodat do dvou měsíců. Po uplynutí této doby nenabídl obviněný „Jednotě“ žádné zboží. Při domovní prohlídce od 7. do 11. února 1951 bylo v domě obviněného v různých skryších nalezeno velké množství nahromaděného a zatajeného zboží, zejména látek, prádla a jiných textilií, mýdla, konserv a jiných poživatin atd. v úhrnné ceně asi jednoho milionu Kčs. Škoda způsobená nevhodným uskladněním zboží byla odhadnuta na 350 000 Kčs. Okresní soud podle všech okolností případu, zejména z rozsahu zatajených zásob a vzhledem k třídnímu profilu obviněného, usoudil, že obviněný takto jednal v úmyslu mařit nebo ztížit provádění nebo splnění jednotného hospodářského plánu ve smyslu § 85 odst. 1 písm. a) TZ.

Ačkoliv byla analogie k tíži pachatele zakázána, lze nalézt řadu trestných činů, jejichž znaky jsou vymezeny tak široce, že je v nich analogie k tíži pachatele skryta. Za přímo flagrantní příklad můžeme vzít § 129 – nepřátelské jednání proti republice, kterého se dopustí, kdo úmyslně ohrozí obecný zájem jednáním nepřátelským lidově demokratickému státnímu zřízení nebo společenskému řádu republiky. Široký prostor skýtal pro účelový výklad pojmy jako pobuřování (v § 81), podvracení (v § 79) apod.

Ve druhé hlavě jsou shrnuty trestné činy, které poškozují nebo ohrožují základy hospodářské soustavy republiky. Závažnější útoky proti hospodářské soustavě byly stíhány jako trestné činy proti republice. Účelem norem bylo chránit socialistický systém hospodářství a socialistické vlastnictví výrobních nástrojů a prostředků. Hlava druhá byla rozdělena do čtyř oddílů.

Oddíl první, trestné činy proti hospodářské soustavě, poskytoval ochranu institucím tvořícím podle osmé hlavy ústavy základy hospodářského zřízení. Sem patřily tyto trestné činy: pletichy proti zestátnění (§ 130), tvoření soukromých monopolů (§ 131), zneužití lidového družstva (§ 132) a zneužití vlastnického práva (§ 133).

Do druhého oddílu, trestné činy proti jednotnému hospodářskému plánu, byly zařazeny trestné činy, které měly postihovat nejen tzv. černý obchod (trestný čin ohrožení zásobování – § 134). Trestné bylo i ohrožení jednotného zemědělského plánu (§ 135, § 136), pletichy při veřejných dodávkách a pracích (§ 137), ohrožení plánování a kontroly plnění plánu (§ 138). Význam hospodářského plánu byl vyjádřen v základním článku XII. odst. 2 ústavy, podle něhož všechno národní hospodářství v Československé republice necht sloužit lidu; v tomto ve-

řejném zájmu řídí stát veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem. Podle § 162 ústavy jednotným hospodářským plánem řídí stát veškerou hospodářskou činnost, zejména výrobu, obchod a dopravu, tak, aby byla zajištěna účelná míra národní spotřeby, aby množství, jakost a plynulost výroby byly stupňovány a aby tak postupně vzrůstala životní úroveň obyvatelstva.

Trestné činy proti měně nalezneme v oddílu třetím (§ 139–147). Poslední oddíl tvořily trestné činy daňové a porušení předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou.

Mezi trestné činy hospodářské nepochybně patří i trestné činy proti socialistickému vlastnictví (§ 245, § 246), které byly zařazeny do hlavy VIII. (trestné činy majetkové). Blíže k tomu pojednáme v další části práce.⁴⁰

2.2.3 Novelizace trestního zákona 1950

Trestní zákon z roku 1950 byl dvakrát novelizován – rozsáhlejší novela byla přijata v roce 1956 (zákon č. 63/1956 Sb.), drobná v roce 1957 (zákon č. 68/1957 Sb.).

V roce 1956 byla provedena novela trestního zákona (zákonem č. 63/1956 Sb.), která odstranila nejzávažnější nedostatky právní úpravy. Byla zaměřena zejména na oblast sankcí a na změny ve zvláštní části trestního zákona. Pokud jde o oblast sankcí, nastolila novelizace směr individualizace trestu a odstranění jejich přílišné tvrdosti. Trest na doživotí byl nahrazen trestem odnětí svobody na 25 let. Tam, kde trestní zákon připouštěl pouze uložení trestu smrti, stanovila novela vedle něj alternativu v podobě trestu odnětí svobody na 25 let. To se dočkalo kritiky zejména Solnaře, který poukazoval na to, že absolutně určitý trest je v našem trestním systému cizím tělesem a měl by být nahrazen trestem stanoveným rámcově.⁴¹ Ustanovení o obligatorním uložení peněžitého trestu a trestu propadnutí jmění byla vypuštěna. Zrušena byla všechna ustanovení zvláštní části, pokud vylučovala možnost uložení podmíněného trestu a možnost snížení trestu. Nově bylo připuštěno upuštění od potrestání i u dospělých pachatelů. Podmíněně odložit výkon trestu bylo možné u trestu odnětí svobody nepřevyšujícího dvě léta oproti dřívějšímu jednomu roku. Byl zrušen trest ztráty státního občanství. Stejně tak po novele již nebylo možné uložit trest zákazu činnosti či trest zákazu pobytu navždy, nově jen v rozmezí 1 rok (resp. 3 roky u zákazu pobytu) až 10 let. Přibyl též jeden důvod zániku trestnosti – zánik nebezpečnosti činu pro společnost. Ve zvláštní části došlo ke zpřesnění některých skutkových podstat (např. velezrady), ke zrušení některých (např. § 129 o nepřátelském jednání proti republice) a k zavedení nových trestných činů (vniknutí na území republiky, teror, spekulace, příživnictví, výtržnictví, kuplířství).⁴²

⁴⁰ Srov. též zákon č. 24/1957 Sb., o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví.

⁴¹ Solnař, V. Nová kodifikace trestního práva a úkoly vědy. Stát a právo, 1957, č. III, str. 110.

Zákonem č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství, byl novelizován i trestní zákon. Trestný čin usmrcení lidského plodu (§ 218) byl zrušen. Proti právní přerušení těhotenství bylo počínaje dnem 30. 12. 1957 trestné podle cit. zvláštního zákona.⁴³ Nově byla stanovena beztrestnost ženy, která si své těhotenství sama uměle přeruší nebo někoho o to požádá nebo mu to dovolí.

2.3 Trestní zákon z roku 1961

Přijetí ústavy z roku 1960 (úst. zákon č. 100/1960 Sb.) nastartovalo novou kodifikační vlnu. V jejím rámci byl přijat i nový trestní zákon (zákon č. 140/1961 Sb.) a nový trestní řád. Vypracováním nového trestního zákona byl tak splněn jeden z úkolů vytyčených zasedáním ÚV KSČ (7. a 8. prosince 1960) o zdokonalení právního řádu.

Již dříve však byly přijaty dva zákony, které ovlivnily trestní zákonodárství. V jejich důsledku došlo k vytvoření tří skupin protispolečenských činů: trestný čin – provinění – přestupek. Nelze však mluvit o tripartici, soudně trestné byly pouze trestné činy a provinění. K dalšímu vývoji lze odkázat na úvodní výklad v této kapitole. Od roku 1969 až do roku 1990 se ustálila bipartice soudně trestných činů, a to na trestný čin a přečin.

Důvody, proč došlo k nové kodifikaci trestního práva hmotného, můžeme čerpat z důvodové zprávy k trestnímu zákonu z roku 1961, kde se uvádí: „*Vítězství socialismu vytvořilo podmínky pro překonání všech přežitků staré společnosti ve vědomí lidí a pro všestranný rozvoj nových socialistických vztahů mezi lidmi. V procesu socialistické výstavby se formuje i morální tvářnost naší nové společnosti. Likvidace vykořisťovatelských tříd, naprosté vítězství socialistické hospodářské soustavy a existence socialistického vlastnictví vytvořily pevnou základnu pro soulad zájmů jednotlivce se zájmy celé společnosti. V procesu osvobozené práce založené na uvědomělé, soudružské spolupráci všech pro společnost se rodí nový socialistický člověk a jeho nové vědomí. Současně s tímto procesem společnost zvyšuje morální požadavky vůči všem svým členům. Roste úloha socialistické morálky, jejíž prosazování nutně souvisí s rozvojem socialistické demokracie, s rozšiřováním účasti pracujících na správě státu a řízení hospodářství. Politická a morální jednota lidu se stále upevňuje. Rostoucí síla morálního působení společnosti se projevuje stále výrazněji i v uvědomělém zachovávání pravidel socialistického soužití a v dodržování socialistické zákonnosti. Nezvratným důkazem toho je i podstatný pokles kriminality. Počet odsouzených osob v roce 1960 klesl na 54,6 % proti roku 1951. Při prosazování socialistické morálky má napomáhat společnost, jako její důležitý nástroj, trestní*

⁴² V podrobnostech srov. Vybíral, B. K některým otázkám socialistické zákonnosti v československém trestním právu. Právník, 1957, č. 1, str. 16.

⁴³ K tomu srov. Kühn, Z. Ochrana lidského plodu v trestním právu. Institut pro další vzdělávání soudců a státních zástupců: Praha, 1998, str. 16 a n.

zákon. Osnova trestního zákona je zaměřena k ochraně společenského a státního zřízení Československé socialistické republiky a socialistického vlastnictví, jakož i práv a oprávněných zájmů občanů. Při poskytování ochrany těmto zájmům se plně uplatňují zásady socialistického humanismu. Humanismus socialistické společnosti v oboru trestního práva záleží v tom, že volba prostředků a způsobů ochrany společenského řádu, upevňování socialistické zákonnosti, stanovení trestů porušovatelům právního pořádku se řídí vysokými morálními principy socialistické společnosti. Z nich vyplývá i použití přísných trestů vůči osobám dopouštějícím se trestných činů z nepřátelství k socialistickému státnímu zřízení a vůči osobám vážně porušujícím pravidla socialistického soužití nebo snažícím se žít na úkor společnosti. Stále se prohlubující účast společenských organizací při stíhání pachatelů trestných činů a jejich převýchově umožňuje zúžit trestní odpovědnost za činy, které nejsou pro společnost a styk příliš nebezpečné a s nimiž se lze účinně vypořádat zejména opatřeními společenského působení a výchovným působením národních výborů. Zákon o místních lidových soudech a zákon o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku vycházely z této zásady. [...] Nový trestní zákon nahradí dosavadní trestní zákon z r. 1950, který byl novelizován v r. 1956. Dosavadní trestní zákon přispěl účinně k upevňování socialistické zákonnosti při stíhání pachatelů trestných činů. Dosažený stupeň rozvoje socialistické demokracie v naší vlasti umožňuje další rozvinutí všech pokrokových zásad starého trestního zákona.“ Shrneme-li proklamované důvody pro nový trestní zákon, pak si jeho přijetí vyžádal údajný pokrok. „Definitivní vítězství socialismu a shromažďování síly pro přechod ke komunismu vyžaduje prohloubení socialistického charakteru trestního práva a jeho zdokonalování.“⁴⁴

V dobové literatuře⁴⁵ se ke zdůraznění kontrastu s předchozí úpravou uváděly následující klady nového trestního zákona:

a) Významně rozšířil zásadu o pouze pomocné úloze trestní represe v socialistickém státě. Toho bylo docíleno několika způsoby. Především prohloubením materiálního pojetí trestného činu (srov. níže). Z předchozí právní úpravy nebyly převzaty některé trestné činy, u jiných byly upřesněny znaky skutkové podstaty, čímž byl zúžen okruh trestných jednání. Další zúžení vyplývalo z přijetí zákona o místních lidových soudech (později zrušen zákonem č. 150/1969 Sb., o přečinech).

b) Podstatně prohloubil výchovné poslání trestního práva. Mělo se tak stát širším zapojením společenských organizací do převýchovy pachatelů trestných činů (např. právo společenských organizací nabízet a přebírat záruky za nápravu pachatele). Bezsporu došlo též k posílení zásady individualizace trestu (zejména upuštěním od rozlišování trestů na hlavní a vedlejší, což umožnilo ukládat samostatně i tresty dříve označené za vedlejší).

⁴⁴ Vybíral, B. a kol. Doplňková skripta k učebnici Československé trestní právo. SPN: Praha, 1962, str. 5, 6.

⁴⁵ Srov. např. tamtéž, str. 6–12.

c) Rozvinul zásadu socialistického humanismu. Trest smrti již nebyl pojat do systému trestů, dále se uváděl samostatně jako trest výjimečný. Zařazena byla nová hlava ve zvláštní části: X. trestné činy proti lidskosti.

d) Prohloubil zásady socialistického demokraticismu⁴⁶ ostatními již zmíněnými zásadami.

e) Prohloubil zásadu proletářského internacionalismu. Nová ustanovení reflektovala příslušnost Československa k světové socialistické soustavě. To se projevilo v nových skutkových podstatách trestných činů poškozování státu světové socialistické soustavy, hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele, vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy.

f) Zajistil účinnou ochranu společenských vztahů v souladu s konkrétními potřebami boje proti zločinnosti. Došlo zejména k podstatným změnám v ustanoveních o trestných činech hospodářských, které vyplynuly z nových ekonomických vztahů. Přistoupilo se ke zpřísnění postihu některých trestných činů, které se rozmáhaly. Byla zavedena důrazná opatření proti zvláště nebezpečným recidivistům.

g) Upevnil zásady socialistické zákonnosti. Zásada *nullum crimen sine lege certa* byla důsledněji promítnuta do ustanovení části obecné (vymezení trestného činu, zpřesnění pojmu pokusu, účastenství, účelu trestu) i zvláštní.

V dalším textu se zaměříme na porovnání nové trestní úpravy s úpravou v trestním zákoně 1950, a to nejprve obecné části a pak části zvláštní.

2.3.1 Obecná část

Stejně jako předchozí kodifikace, i trestní zákon z roku 1961 je založen na materiálním (resp. formálně-materiálním) pojetí trestného činu. Oproti předchozí úpravě je výslovně vyjádřeno, že čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu. Dřívější úprava při nepatrném stupni nebezpečnosti činu pro společnost ponechávala na úvaze prokurátora, popř. soudu, zda bude trestní stíhání zastaveno. Podle nové úpravy se nejedná o trestný čin, a je zde tedy obligatorní důvod pro zastavení trestního stíhání. Zlepšením je i demonstrativní vyjádření kritérií nebezpečnosti v § 3 odst. 4. Stupeň nebezpečnosti pro společnost se promítl i do dalších ustanovení (např. §§ 7, 8, 24, 26, 29, 31, 75, 88, 294). Odborná literatura upozorňovala na nebezpečí materiálního pojetí. Korektiv nebezpečnosti činu pro společnost může totiž vést zákonodárce k tomu, že spoléhaje na něj, stanoví podmínky trestní odpovědnosti příliš široce.⁴⁷

⁴⁶ Socialistický demokraticismus v trestním právu byl spatřován v prohloubení „přímé účasti pracujících na boji se zločinností“. Jedním z jeho projevů bylo např. zapojení společenských organizací do práce na převýchově pachatelů trestných činů.

⁴⁷ Solnař, V. Kodifikace trestního práva z roku 1961 z hlediska záruk zákonnosti. Stát a právo, 1965, č. 11, str. 95.

Nově byla stanovena trestnost přípravy trestného činu jako obecné formy trestné činnosti. Podle § 7 odst. 2 je příprava trestná podle trestní sazby stanovené na trestný čin, k němuž směřovala, jestliže tento zákon ve zvláštní části nestanoví něco jiného. Ustanovení o přípravě se stalo oprávněně terčem kritiky. Jednak je patrně neudržitelné, aby byla příprava trestná i u méně závažných trestných činů, jednak lze namítat přílišnou tvrdost, jestliže se příprava trestá jako dokonáný trestný čin.

Zpřesněno bylo ustanovení o pokusu trestného činu. Již nepostačovalo, že jde o jednání nebezpečné pro společnost, jehož se pachatel dopustil v úmyslu způsobit výsledek uvedený v zákoně. Nově bylo též třeba, aby jednání bezprostředně směřovalo k dokonání trestného činu. Tato pozitivní změna byla poněkud draze vykoupena ustanovením o přípravě.

Oproti dosavadní úpravě byla opuštěna zásada osamostatnění účastenství a nastolena zásada akcesority účastenství. Formy účastenství byly rozšířeny o jeho nejnebezpečnější podobu – organizátorství.

Změnou prošly i dikce ustanovení o nutné obraně a krajní nouzi. Změněnou dikcí se uvolnily meze nutné obrany a krajní nouze (viz zejména slovo „zřejmě“, které vnáší do posuzování mezi i subjektivní hledisko osoby, která odvrací útok, resp. nebezpečí).

V účelu trestu již nebylo zdůrazněno zneškodnění nepřátel pracujícího lidu. Podle § 23 je účelem trestu chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páčání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti. Tresty se již nedělily na hlavní a vedlejší. Právní úprava umožňovala tresty ukládat buď samostatně, nebo společně s tresty jinými tak, jak to vyžaduje plnění účelu trestu v konkrétním případě. Mezi tresty bychom už nenalezli ztrátu čestných práv občanských, uveřejnění rozsudku a zákaz pobytu. Výjimečným trestem byl trest smrti. Trest odnětí svobody se ukládal v maximální výměře 15 let (oproti předchozím 25 rokům). Zcela novým institutem byl institut zvlášť nebezpečného recidivisty. Změnami prošly i instituty podmíněného odsouzení a podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Nově bylo možno podmíněně upustit od výkonu zbytku trestu zákazu činnosti.

2.3.2 Zvláštní část

Trestné činy jsou ve zvláštní části rozděleny do dvanácti hlav. Co do základního hlediska zůstalo členění stejné jako v trestním zákoně z roku 1950. Zájmy společnosti jako celku mají přednost před zájmy jednotlivce. Systematika je tak pouze mírně modifikována oproti předchozí úpravě. Vytvořena byla nově hlava pátá (trestné činy hrubě narušující občanské soužití), do které se přeskupily trestné činy porůznu rozptýlené v jiných hlavách dřívější úpravy, a desátá (trestné činy proti lidskosti), do níž byly v souladu s mezinárodními smlouvami zařazeny trestné činy dosud zařazené mezi trestné činy vojenské, jichž se však

mohou dopustit i osoby civilní. Zachování dosavadní systematiky navenek však neznamenalo zachování vnitřní systematiky jednotlivých hlav. K zdatelným změnám došlo zejména v první hlavě (trestné činy proti republice), kde byly vypuštěny poslední dva oddíly, a v hlavě druhé (hospodářské trestné činy), kam byly zařazeny trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví, dříve nevhodně zařazené mezi trestné činy majetkové.

2.3.3 Novelizace trestního zákona od roku 1961 do roku 1989

Trestní zákon z roku 1961 byl ve sledovaném období (1961–1989) novelizován osmkrát, tj. v průměru zhruba jednou za pět let. Většina novel neměla rozsáhlejší charakter. Výjimkou byl pouze zákon č. 56/1965 Sb.

První změna trestního zákona byla provedena zákonem č. 120/1962 Sb., o boji proti alkoholismu, který vložil do trestního zákona nový trestný čin – nedovolená výroba lihu (§ 194a).

Zákon č. 53/1963 Sb., jímž se mění § 203 trestního zákona, změnil dikci trestného činu příživnictví a doplnil jej o nový odstavec (odst. 1). Cílem bylo rozšířit trestnost příživnického jednání, zejména k postihu „notorických absentérů“.

Nejrozsáhlejší novelou byl zákon č. 56/1965 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon. Změny zasáhly především oblast sankcí a zvláštní část trestního zákona. Novela (mimo jiné) vyřešila otázku zařazení pachatele do jedné ze tří nápravně výchovných skupin, doplnila úpravu trestu propadnutí majetku a peněžitého trestu, úpravu trestní odpovědnosti mladistvých. Ve zvláštní části rozšířila trestnost ohrožení státního tajemství (§ 107a) a trestnost maření výkonu úředního rozhodnutí (§ 171 odst. 2), změnila dikci trestného činu poškozování spotřebitele (§ 121), vložila nový trestný čin ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele (§ 156a). Nové ustanovení § 197a bylo namířeno proti nebezpečnému vyhrožování. Trestný čin příživnictví podle § 203 odst. 1 byl zrušen, trestné zůstalo jen jednání podle druhého odstavce. Změněna byla i dikce § 218 (podávání alkoholických nápojů mládeži), a to tak, že nyní bylo možno postihovat širší okruh jednání.

Zákonem č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích, byl vložen do trestního zákona nový trestný čin – tisková nedbalost (§ 170a), kterého se dopustil šéfredaktor periodického tisku nebo jiného hromadného informačního prostředku nebo jeho pověřený zástupce, který při výkonu své funkce z nedbalosti způsobil, že obsahem periodického tisku nebo jiného hromadného informačního prostředku byl spáchán trestný čin.

Do trestního zákona byl do systému trestů v roce 1969 (zákon č. 148/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon) především doplněn trest zákazu pobytu (§ 57a). Vyloučena byla promlčitelnost trestního stíhání a trestu u některých trestných činů. Ve zvláštní části doplnila novela nový trestný čin neoprávněného užívání cizího motorového vozidla (§ 209a).

Zákon č. 45/1973 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon, umožnil ukládat místo trestu smrti trest odnětí svobody nad patnáct do dvaceti pěti let (§ 29 odst. 3). Mezi ochranná opatření byl vložen ochranný dohled, který byl upraven zvláštním zákonem. Ve zvláštní části bylo doplněno ustanovení § 150 tak, aby poskytovalo trestněprávní ochranu i chráněnému označení původu. V důsledku závazků vyplývajících pro ČSSR z mezinárodních smluv byly vloženy do trestního zákona nové trestné činy § 180a, § 180b (ohrožení bezpečnosti vzdušného dopravního prostředku) a § 180c (zavlečení vzdušného dopravního prostředku do ciziny).

Změnu jediného ustanovení v trestním zákoně přinesl zákon č. 43/1980 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon a trestní řád. Zásada uvedená v § 21 odst. 2, podle níž trestní rozsudek cizího státu nemůže být vykonán na území republiky, byla prolomena pro případy, kdy tak stanoví vyhlášená mezinárodní smlouva.

Poslední „předrevoluční“ novelou trestního zákona (zákonem opatřením předsednictva Federálního shromáždění Československé socialistické republiky č. 10/1989 Sb., k ochraně veřejného pořádku), byla zvýšena trestní sazba u trestného činu ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele (§ 156a) z šesti měsíců na jeden rok.

2.4 Zákon o přečinech

Novelou (ústavní zákon č. 155/1969 Sb.) VIII. hlavy Ústavy Československé socialistické republiky byly místní lidové soudy vypuštěny ze soustavy soudů. Již předtím byl zákonem č. 150/1969 Sb., o přečinech, zrušen zákon o místních lidových soudech. Citovaným zákonem byl zaveden jednotný soudní postih činů dříve stíhaných jako provinění (podle zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech; podle zákona č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku; podle zákona č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví) a přestupků stíhaných podle § 1 zákona č. 99/1969 Sb. Vedle toho zákon stanovil skutkové podstaty dalších jednání, které byly společensky nebezpečné. V důvodové zprávě se poukazuje zejména na nebezpečnost machinace s devizovými hodnotami, prostituci, melouchaření, uvolnění pracovní morálky, neodpovědný a lhostejný vztah některých pracovníků k věcem v socialistickém vlastnictví.

Definice přečinu byla obsažena v § 1 odst. 1, podle něhož je přečinem zaviněný, pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v tomto zákoně a jenž nedosahuje stupně společenské nebezpečnosti trestného činu. Právě odlišení přečinu od trestného činu činilo v praxi potíže. Situace byla jednodušší tam, kde se formální znaky přečinu a trestného činu neshodovaly. Naopak obtíže nastaly, jestliže se formální znaky kryly a rozlišení se dělo pouze na základě

stupně nebezpečnosti činu pro společnost.⁴⁸ Přitom se vycházelo z kritérií § 3 odst. 4 TZ 1961, zejména se kladl důraz na osobu pachatele. Zvláštní význam měla recidiva. Příkladem, kdy se kryly formální znaky, může být trestný čin krádeže podle § 247 TZ 1961 a přečin podle § 3 odst. 1 písm. a). Podle § 247 se dopustí krádeže, kdo si přivlastní cizí věc tím, že se jí zmocní. Přečinu podle § 3 odst. 1 písm. a) se dopustí, kdo způsobí na cizím majetku škodu nepřevyšující 1 500 Kčs zejména tím, že si přivlastní věc tím, že se jí zmocní. Ze srovnání obou skutkových podstat je zřejmé, že přesahovala-li škoda 1 500 Kčs, jednalo se o trestný čin. Jestliže však škoda nepřevyšovala tuto částku, mohlo se jednat o trestný čin, který žádnou minimální hranici způsobené škody neuváděl, nebo o přečin. Rozhodující byl stupeň nebezpečnosti činu pro společnost. Judikatura např. dovodila, že vyšší stupeň nebezpečnosti činu může být dán recidivou pachatele (č. 22/70 Sb. rozh. tr.), nebo tím, že se pachatel dopustil po odcizení věci násilí, aby si věc uchoval (č. 51/70 Sb. rozh. tr.).

Zákon o přečinech, čítající celkem 17 paragrafů, neměl ustanovení obecné části, proto výslovně stanovil obdobné použití ustanovení obecné části trestního zákona s několika výjimkami. U přečinů byla např. vyloučena trestnost přípravy. Obsahově tvořila většinu zákona ustanovení zvláštní části, tedy katalog skutkových podstat přečinů. Nalezneme zde takové přečiny jako účast na akci narušující veřejný pořádek (§ 6), odpírání plnit povinnost vyplývající z jeho služebního postavení nebo pracovního zařazení v úmyslu narušit veřejný pořádek nebo podpořit akce poškozující zájmy socialistické společnosti (§ 8). Kritiku si zaslouží i výše sankcí za přečiny. Vycházelo-li se z předpokladu, že přečiny jsou méně společensky nebezpečná jednání než trestné činy, mělo to mít náležitý odraz i v sankci. Přesto byly některé přečiny přísněji trestné (až o polovinu) než trestné činy, jako např. neposkytnutí pomoci podle § 207, rvačka podle § 225, šíření poplašné zprávy podle § 199. Za přečiny mnohdy hrozil trest odnětí svobody až na jeden rok. Zákon o přečinech byl zrušen až zákonem č. 175/1990 Sb.

3. Vybrané problémy trestního práva hmotného

3.1 Nedovolené přechody státní hranice

Zákon č. 231/1948 Sb. postihoval v § 40 neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu. Tohoto trestného činu se dopustil československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky opustil neoprávněné území republiky nebo ve stejném úmyslu neuposlechl výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určil, na území republiky vrátil. Pachateli hrozil trest těžkého žaláře od jednoho roku do pěti let.

⁴⁸ Srov. Horák, M., Rolenc, O. Zákon o přečinech. Komentář. Orbis: Praha, 1975.

Tentýž zákon však rovněž upravoval trestný čin velezrady v § 1, podle něhož se velezrady dopustil, kdo se pokusil: a) zničit samostatnost nebo ústavní jednotnost republiky, b) odtrhnout od republiky část jejího území, c) zničit nebo rozvrátit lidově demokratické zřízení nebo společenskou nebo hospodářskou soustavu republiky, zaručené ústavou, nebo d) násilím znemožnit ústavní činnost presidenta republiky nebo jeho náměstka, zákonodárního sboru nebo vlády (sboru pověřenců). Stejně měl být potrestán (tj. těžkým žalářem od deseti do pětadvaceti let, nebo na doživotí), kdo se k takovému činu s někým spolčil nebo vešel v přímý nebo nepřímý styk s cizí mocí nebo s cizími činiteli.

Pomocí notoriety⁴⁹ byly nedovolené přechody státní hranice již v prvé polovině r. 1948 stíhány jako zločiny přípravy úkladů o republiku podle § 2 zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., resp. jako pokus tohoto zločinu. V takto zavedené nové praxi bylo jednání kvalifikováno stejně jako pozdější nejtěžší zločin velezrady podle § 1 odst. 2 výše cit. zákona. Tato praxe byla v té době vedena snahou zabránit většímu počtu odchodů občanů z ČSR a jejich eventuálnímu nepřátelskému působení v zahraničí. Současně však byla jedním z prvních nezákonných výkladů trestního ustanovení, který na dlouhá léta nepříznivě ovlivnil aplikaci trestních zákonů. Použití notoriety bylo nezákonné především proto, že se opírala jediné o nedostatečně podložené předpoklady, že

a) pachatel za hranicemi bude mít možnost spolčit se s cizí mocí za účely uvedenými v ust. § 1 odst. 1 zákona č. 231/1948 Sb., resp. před jeho účinností za účely uvedenými v ust. § 2 zák. č. 50/1923 Sb.),

b) pachatel ví o této možnosti,

c) pachatel za tím účelem přechází hranice.

Osoby, které byly přistiženy při nedovoleném přechodu hranic, téměř nikdy ani objektivní, ani subjektivní stránku nedoznávaly. Doznávaly pouze přechod hranic bez povolení z různých pohnutek, např. ze strachu před politickou represí, z dobrodružství apod. Většina pachatelů neměla vůbec představu o tom, co za hranicemi bude dělat a jak s nimi bude nakládáno. Přesto byli odsouzeni pro trestný čin velezrady.

Použití notoriety pouze zakrývalo nedostatek řádných důkazů.⁵⁰ Snaha orgánů Státní bezpečnosti (StB) o získání důkazů a odhalení třídních nepřátel „za každou cenu“ je patrná např. při akci „Kámen“. Tohoto krycího názvu bylo používáno pro ilegální pokusy o překročení hranic podnícené a prováděné orgány StB, příp. jejími spolupracovníky. Přechod byl zajištěn podle předem vypracovaného plánu tak, že skupina osob byla přivedena nebo pomocí služebních vozidel StB přive-

⁴⁹ Tzv. notoriety se zde mají na mysli obecné poznatky a skutečnosti opírající se o dedukci, aniž by byly v konkrétním případě prokazovány.

⁵⁰ Viz zpráva tzv. Bayerovy komise – Dokumentace vzniku a příčin nezákonností v činnosti československé prokuratury z roku 1969. In: Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl. I. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR: Praha, 2003.

zena na výchozí místo, kde byla předána tzv. převaděči, kterým býval příslušník StB, výjimečně spolupracovník StB. Tento pak „převédl“ svěřené osoby do míst, o nichž předstíral, že jsou již na cizím území, a tam byly zadrženy příslušníky StB převlečenými do stejnokrojů německé pohraniční stráže. Tito pak zadržanou skupinu či jednotlivce převedli na údajné „velitelství“, obvykle k tomu účelu upravený objekt pohraniční stráže. Zde byli vyslýcháni dalšími příslušníky StB, tentokrát převlečenými do stejnokrojů americké armády, kteří se vydávali za americké důstojníky. Výslech byl prováděn anglicky nebo německy. Vyslýchání byli nuceni vyplnit dvojjazyčné dotazníky zaměřené na zjišťování převážně hospodářských a politických poznatků o republice. Po těchto předběžných výsleších byla celá skupina společně s převaděčem odeslána dále, na předem určeném místě však došlo po „zabloudění“ k zadržení orgány naší pohraniční stráže, a tak se členové skupiny dostali zpět do pravomoci orgánů StB a byli předáni k trestnímu postihu. Akce byly inscenovány tak, aby se pachatelé domnívali, že se jim útěk z republiky skutečně podařil, ačkoliv po celou dobu území republiky neopustili.⁵¹

3.2 Trestněprávní ochrana socialistického vlastnictví

Po porážce nacismu a vyhnání okupantů z ČSR počal proces znárodnování majetku a rozvoj tzv. socialistického vlastnictví. Stará právní úprava vznikající socialistické vlastnictví, jakožto zcela novou formu vlastnictví, specificky nechránila. Ochrana byla poskytována podle ustanovení o ochraně majetku vůbec. První změny právní úpravy se zaměřovaly více než na doplnění ochrany na ochranu správy takového majetku a jeho nabývání.⁵²

Ústava 9. května v § 30 odst. 2 uváděla mezi základními povinnostmi občana ke státu a ke společnosti, že je zejména vlasteneckou povinností každého občana podporovat udržování a zvelebování národního majetku a dbát o to, aby národní majetek nebyl zkracován a poškozován. Tato formulace se měla stát základní směrnicí při rozhodování soudů a měla je vést k tomu, aby tomuto majetku přiznávaly intenzivní ochranu (a zohlednili jeho důležitost při ukládání sankcí).

Trestní ochrana majetku v socialistickém vlastnictví byla výrazně zpřísněna v důsledku přijetí zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Jde zejména o ustanovení o sabotáži (§§ 36–37), o ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti (§ 38).

⁵¹ Zde lze odkázat na zdařilou filmovou adaptaci z roku 2006 v režii Jaromíra Polišenského s názvem *Swingtime*.

⁵² Srov. např. dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkověprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů; zákon č. 165/1946 Sb., o trestní ochraně národních podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou; zákon č. 27/1947 Sb., o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu.

Rozšíření a upevnění trestní ochrany majetku v socialistickém vlastnictví přinesl trestní zákon z roku 1950. Prozatím roztroušená ustanovení byla spojena do systému. Ochranu instituci socialistického vlastnictví poskytoval trestní zákon ochranou společenského řádu republiky (srov. § 78 – § 81, § 96, § 123, § 124, § 129). Nabývání majetku bylo chráněno v § 130 (pletichy proti zestátnění) a v § 148 – § 150 o trestných činech daňových. Ustanovení o trestných činech daňových tvořila přechod k ochraně socialistického vlastnictví jako konkrétního právního poměru. Zde můžeme zmínit zejména § 245 a § 246 o rozkrádání a poškozování majetku národního a majetku lidových družstev. Konečně byla poskytnuta i ochrana rozvoji majetku v socialistickém vlastnictví (§ 135, § 136 – ohrožení jednotného hospodářského plánu, § 137 – pletichy při veřejných dodávkách a pracích; § 138 – ohrožení plánování a kontroly plnění plánu). Socialistické vlastnictví bylo chráněno řadou ustanovení i nepřímo.

Nedostatkem tehdy platné úpravy bylo přeceňování objektu trestného činu nehledě na způsob jednání. Různorodá povaha jednání a jeho závažnost nebyla dostatečně diferencována a odstupňována. To s sebou přinášelo i riziko, že činy poměrně nepatrného významu budou stíhány a trestány stejně jako činy mnohem závažnější. Za nedostatek byla též označena nedůslednost v ochraně podle § 245 a § 246, neboť ustanovení nechránila veškerý majetek v socialistickém vlastnictví, ale jen majetek národní a majetek lidových družstev. Kritizovalo se⁵³ i systematické zařazení zmíněných trestných činů mezi trestné činy majetkové.

Zákon č. 63/1956 Sb. dosud jedině ustanovení § 245 rozdělil do dvou. Jednání typicky ziskuchtivá byla shrnuta do § 245, jiné případy poškozování majetku byly zahrnuty do § 245a s nižší trestní sazbou. Přesněji byl charakterizován objekt rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Nově zahrnoval i majetek masových organizací. Význam ochrany byl podtrhnut též rozšířením trestnosti neoznámení trestného činu i na případy rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví, chystané nebo spáchané, pokud jím byla způsobena značná škoda (§ 165 odst. 1 TZ). Za zmínku stojí i uplatňování ustanovení v praxi. Směrnice Nejvyššího soudu (č. 63/1957 Sb. rozh. tr.) zdůraznila nutnost přísného postihu pachatelů rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví z řad třídních nepřátel, recidivistů, deklasovaných živlů, překupníků, přechovávačů, spekulantů, osob, které rozkrádají, ač jsou svým zaměstnáním povolány střežit socialistické vlastnictví, jakož i osob, které k rozkrádání zneužívají svého postavení veřejného činitele.

Diferenciace závažnosti útoků proti majetku v socialistickém vlastnictví byla dovršena přijetím dvou zákonů. Zákonem č. 14/1957 Sb. byl doplněn trestní zákon správní o některé méně závažné činy proti majetku. Zákonem č. 24/1957

⁵³ Tato kritika zaznívala opakovaně v dílech V. Solnaře, např. v díle O trestní ochraně proti rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Rozpravy Československé akademie věd, 1957.

Sb. bylo zavedeno kárné (disciplinární) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví.

Další změny následovaly po přijetí Ústavy ČSSR z roku 1960. Ústava určila v článku 8 dvě základní formy socialistického společenského vlastnictví: státní vlastnictví, které je vlastnictvím všeho lidu (národní majetek), a družstevní vlastnictví (majetek lidových družstev). Zároveň stanovila povinnost občanů chránit a upevňovat socialistické vlastnictví jako nedotknutelný základ socialistického zřízení a zdroj blahobytu pracujícího lidu, bohatství a síly vlasti (čl. 35).

V návaznosti na tato ustanovení došlo i k reformě ustanovení o postihu jednání namířených proti socialistickému majetku. Zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, který zrušil trestní zákon správní, a zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, zaváděly skutkovou podstatu provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví.

Nový trestní zákon z roku 1961 koncentroval trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví do hlavy II. mezi trestné činy hospodářské do třetího oddílu. Tato právní úprava vydržela beze změny až do roku 1990 (zákon č. 175/1990 Sb.). Rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví bylo omezeno na formy analogické krádeži, zpronevěře a podvodu (§ 132). Případy analogické podílnictví, zatajení věci, úmyslnému poškozování cizí věci a neoprávněného užívání věci byly postižitelné podle zvláštních ustanovení (§ 133 – § 136). Trestní sazby byly odstupňovány podle závažnosti (nejvyšší trest hrozil za naplnění kvalifikované skutkové podstaty rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 3, 4 – trest odnětí svobody na osm až patnáct let). Přibyly i okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby. Nedbalostní poškozování majetku v socialistickém vlastnictví se postihovalo podle § 137. Přípravné jednání k rozkrádání bylo možné postihovat jako pletichy proti sociálnímu zabezpečení a nemocenskému pojištění (§ 138). Další ustanovení chránily socialistické vlastnictví jako instituci (např. § 91 – § 93, § 95 – § 98, § 100 – § 101), jeho nabývání (§ 148, § 166, § 171 písm. a)], jako konkrétní právní poměr (např. § 140 – § 144, § 179 – § 180), jeho rozvoj (např. § 116 – § 121).

Preference socialistického vlastnictví nad vlastnictvím individuálním je nejméně patrná ze srovnání sankcí. Tak např. za krádež podle § 247 odst. 1 bylo možné uložit trest odnětí svobody na šest měsíců až tři léta. Za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 trest odnětí svobody na 6 měsíců až 5 let. Za stejné okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby (např. způsobení značné škody, spáchání činu jako člen organizované skupiny) činila trestní sazba 2 roky až 8 let u krádeže (§ 247 odst. 2), ale u § 132 to byly 3 roky až 10 let.

3.3 Trestný čin výtržnictví a svoboda shromažďovací

Ustanovení o trestném činu výtržnictví bylo do trestního zákona z roku 1950 vloženo novelou č. 63/1956 Sb. Podle § 188b se výtržnictví dopustil, kdo vzbudil

díl veřejné pohoršení tím, že se dopustil hrubé neslušnosti nebo výtržnosti, které svědčily o jeho hrubé neúctě vůči společnosti.

Při rekonstrukci v roce 1961 bylo znění skutkové podstaty změněno. Ustanovení o trestném činu výtržnictví podle § 202 bylo zařazeno do nově vzniklé hlavy V. (trestné činy hrubě narušující občanské soužití). Podle nového znění se dopustil výtržnictví, kdo se ze zjevné neúcty vůči společnosti dopustil veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném hrubé neslušnosti nebo výtržnosti. V roce 1973 (zákon č. 45/1973 Sb.) byl znak „zjevné neúcty vůči společnosti“ vypuštěn.

Formulace znaků tohoto trestného činu byla značně neurčitá. Toho bylo využito k postihu účastníků demonstrací. Ačkoliv Ústava z roku 1960 v čl. 28 zaručovala svobodu shromažďovací a svobodu pouličních průvodů a manifestací, Nejvyšší soud v reakci na manifestaci 1. května 1966 vydal stanovisko prezidia k výkladu ustanovení o trestném činu výtržnictví. Toto stanovisko bylo vydáno 13. května 1966, tedy ani ne 14 dnů po demonstraci. Ve skutečnosti mělo sloužit jako jakási instrukce k trestnímu postihu demonstrantů. Nikdy nebylo otištěno ve Sbírce rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR, ostatním soudům bylo sděleno interní cestou. Podle citovaného stanoviska považoval Nejvyšší soud za výtržnost i samotnou účast na demonstraci, při které se hrálo na hlučné nástroje, byly stahovány kladky elektrických dopravních prostředků či byla jakkoli záměrně rušena doprava a podobně, neboť každým účastníkem takové demonstrace je značnou měrou narušován veřejný klid a pořádek, a tím se tedy každý účastník demonstrace dopouští výtržnosti, tedy i ten, který nestrhává kladky elektrické dráhy, nehraje na hlučné hudební nástroje a podobně.⁵⁴

Do svobody shromažďovací citelným způsobem zasáhlo zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb., o některých opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku, přijaté dne 22. 8. 1969. S odůvodněním, že je nutné upevnit a ochránit veřejný pořádek, který je hrubě narušován, zejména ze strany protisocialistických a protispolečenských živlů, došlo k zvýšení trestní represe. U trestných činů vypočtených v § 2 zákonného opatření, včetně trestného činu výtržnictví spáchaného po nabytí jeho účinnosti osobou vyhýbající se poctivé práci, byla zvýšena horní hranice trestu odnětí svobody stanovená v zákoně o polovině. Zákonné opatření bylo zrušeno k 1. 1. 1970.

3.4 Trestný čin příživnictví

Trestný čin příživnictví byl do trestního zákona z roku 1950 doplněn jako § 188a novelou v roce 1956 (zákon č. 63/1956 Sb.). Povinnost práce ve pro-

⁵⁴ Srov. Pavlíček, V., Novotný, O. Ke vztahu ústavní svobody pouličních průvodů a manifestací a trestného činu výtržnictví. Právník, 1967, č. 9, str. 874.

spěch celku byla zakotvena v Ústavě z roku 1960 v čl. 19 odst. 2.⁵⁵ Jak konstatovaly tehdejší prameny, naprostá většina občanů si plnila povinnost výkonu společensky prospěšné práce odpovědně. Přesto se vyskytli jedinci, kteří se buď vůbec do práce nezapojili, anebo narušovali pracovní kázeň např. neodůvodněným vynecháváním pracovních směn. „*Tito lidé mnohdy pak žijí z bezpracných zisků, z majetkových trestných činů, ze spekulace, žebroty apod., přičemž se plnou měrou podílejí na rozdělování fondů společenské potřeby.*“⁵⁶ Trestného činu příživnictví se tedy podle § 188a TZ 1950 dopustil, kdo se živil nekalým způsobem a vyhýbal se poctivé práci.

Nový trestní zákon v roce 1961 široce vymezenou skutkovou podstatu příživnictví (§ 203) zúžil, když vyžadoval, aby vyhýbání se práci bylo soustavné. Zároveň demonstrativně uváděl některé případy nekalého způsobu opatrování prostředků k obživě (prostitute, hazardní hra).

Novela v roce 1963 (zákon č. 53/1963 Sb.) dosavadní ustanovení doplnila o další jednání. Nově mělo ustanovení § 203 dva odstavce. Původní jednání bylo ponecháno ve druhém odstavci. Do jednání byl doplněn i další způsob nedovoleného opatrování prostředků k obživě, a to že se pachatel dává někým vydržovat. Trestní sazba byla zvýšena, pachateli hrozilo odnětí svobody až na tři léta, oproti dvěma letům podle stavu před novelou. Podle tohoto ustanovení měly být v praxi postihovány např. „*mladé zdravé osoby, které po nepřiměřeně dlouhou dobu otálejí po skončení školní nebo odborné výuky se zapojením do řádného pracovního poměru a dávají se živit svými rodiči, osoby, které se dávají živit manželkou nebo družkou, osoby žijící se otevřenou i skrytou žebrotou, spočívající např. v požadování peněžitých i věcných podpor od známých a příbuzných, v dojíždění zbytků v podnicích veřejného stravování, ve využívání štedrosti podnapilých osob apod.*“⁵⁷

Zcela nově byl vložen do § 203 odstavec 1, podle něhož mohl být potrestán, kdo pokračuje v soustavném vynechávání pracovních směn bez závažného důvodu nebo v předstírání pracovní neschopnosti, ač byl již pro takový čin postižen místním lidovým soudem nebo národním výborem. Ustanovení mělo postihovat notorické absentéry, k jejichž nápravě nestačily mírnější prostředky [tj. postih pro provinění proti pracovní kázi podle § 21. písm. b) zák. č. 38/1961 Sb. a podle § 40 písm. b) zák. č. 60/1961 Sb.]. Tento odstavec byl o dva roky později zrušen (zákonem č. 56/1965 Sb.), nikoliv však bez náhrady, neboť zákon č. 58/1965 Sb.,

⁵⁵ „*Ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci. Proto je práce ve prospěch celku přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.*“

⁵⁶ Nezkusil, J. a kol. Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část. Orbis: Praha, 1964, str. 165.

⁵⁷ Důvodová zpráva k zákonu č. 53/1963 Sb.

kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví, opět zavedl možnost postihu soudem, pokud byly splněny kumulativně dvě podmínky: a) osoba byla v posledním roce před jeho spácháním postižena pro uvedené provinění nebo přestupek anebo v posledních třech letech pro některý z trestných činů obdobné povahy odsouzena nebo z výkonu trestu propuštěna, a b) u níž celkové zhodnocení způsobu jejího dosavadního života ukazuje, že od postihu před místním lidovým soudem nebo národním výborem nelze očekávat její nápravu. Příživnictví jako trestný čin bylo zrušeno až v roce 1990 (zákonem č. 175/1990 Sb.). Dlužno dodat, že zákon o přečinech podle § 10 postihoval až do roku 1990 pro přečin příživnictví toho, kdo si opatřuje, byť částečně, prostředky k životu nekalým způsobem.

4. Shrnutí a zobecňující poznámky

Změny v trestním právu hmotném bezprostředně po roce 1948 byly zaměřeny na ochranu lidově demokratické republiky. Nová úprava nesla výrazně represivní prvky a byla v ní promítnuta teorie o neustále se zostřujícím třídním boji. Ta se však projevila i mimo zákonnou úpravu, která byla mnohdy hrubým způsobem porušována. Soudy, zejména Státní soud, rozhodovaly pod vlivem a podle přání komunistické strany a Státní bezpečnosti. Trest smrti byl trestem zcela běžným i za činy menší společenské nebezpečnosti.

Koncepční změnu v trestním právu hmotném měl přinést trestní zákon v roce 1950. Jednalo se však o kodifikaci nedokonalou, připravenou narychlo, podle sovětského vzoru, avšak bez jeho hlubší znalosti, bez jednotné filosofické koncepce. Jedinou nosnou myšlenkou bylo pojetí trestního práva jako nástroje k ochraně nových společenských vztahů na cestě k socialismu. Nedostatky právní úpravy se projevovaly v oblasti sankcí a ve formulaci skutkových podstat. Tresty byly drakonické. Zákonná úprava nedovolovala dostatečnou diferenciaci a individualizaci trestu. Kaučuková ustanovení ve zvláštní části skrývala možnost analogie *in malam partem*. Nejkrivější nedostatky byly zčásti odstraněny novelou v roce 1956.

Formálněprávně byl dokonalejší nový trestní zákon z roku 1961, i když některé nedokonalosti přetrvávaly (patrně i záměrně) dále a nebyly odstraněny ani jednou z 8 novel, které byly přijaty do sametové revoluce. O co byla právní úprava dokonalejší, o to skrytějším způsobem docházelo k jejímu pokřivení v praxi. Svědčí o tom výklad trestného činu výtržnictví ve směru omezení svobody shromažďovací. Lze však říci, že vadná byla právní úprava ve své podstatě, neboť obsahovala řadu trestných činů imanentních ochraně socialistických společenských vztahů (např. ochrana socialistického vlastnictví, ochrana socialistického zřízení apod.) – viz také zmíněný trestný čin příživnictví. Nezákonnosti v takovém rozsahu jako v 50. letech se již neopakovaly.

Z dnešního pohledu je již úprava z roku 1961 i po mnoha změnách nevyhovující. Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku k tomu uvádí: „*Platný trestní zákon č. 140/1961 Sb. je přes značný počet novelizací ve své koncepci stále poznamenán politickoprávní doktrínou totalitního státu ovládaného komunistickou ideologií založenou na třídním pojetí, jejímž smyslem bylo potlačovat tzv. nepřátelské třídy a tržní pojetí ekonomiky. [...] Konkrétní projevy tohoto pojetí trestního práva jako prostředku potlačování demokratických složek společnosti byly sice četnými novelizacemi trestního zákona v průběhu devadesátých let potlačeny, když v jednotlivostech [...] došlo i k podstatným změnám, k obnovení klasických institutů (viz tzv. rauschdelikt v § 201a trestního zákona) nebo také k zavedení nových moderních trestů (např. trestu obecně prospěšných prací), ale jeho celková koncepce je i nadále represivní a nevyhovuje moderním uplatňovaným trendům tzv. restorativní (znovuobnovující) justice [...].*“⁵⁸

⁵⁸ Srov. Důvodovou zprávu k návrhu trestního zákoníku dostupnou na serveru <http://portal.justice.cz> (přístupná skrze odkazy: Legislativa – Návrhy zákonů – Trestní zákoník), str. 2, 3 [naposledy navštíveno 11. 2. 2008].